

БОГОЉУБ ШИЈАКОВИЋ

КУЛТУРА ПАМЋЕЊА И БРИГА ЗА ЖРТВУ

Поштовани председниче Матице српске!

Даме и господо!

Изузетна ми је част да у Матици српској могу да изложим тему „Култура памћења и брига за Жртву”, тему која припада управо Матици српској, која од оснивања до данас његује културу памћења и брине за Жртву. У дугој својој историји и у разним околностима Матица српска је окупљала многе пчеле и стављала мед и мелем на ране нашег народа.*

Мучна је чињеница да се српски народ, невољно и славно, убројао међу неколика народа с процентуално највећим војним и цивилним жртвама у новијој историји (XIX и XX вијек). Стога наша обавеза и потреба да успоставимо меморијалну установу посвећену српским жртвама – Спомен Жртве – јесте идентитетске и егзистенцијалне природе, она је такорећи онтолошка а не само морална.

Понос и слава са којима је српски народ изашао из Великог рата нису могли да ублаже патњу и бол великог страдања. Последице по Србију биле су катастрофалне и ненадокнадиве: број смртно страдалих становника Србије процјењује се на око 1.300.000,

* У излагању се ослањам на своје раније текстове (гдје се тема шире захвата и упућује на релевантну литературу): „О Жртви и Памћењу” (2000), „О памћењу и заборау: Идентитет између онтологије и дискурса” (2005) (оба текста су прештампана у мојој књизи *Присујиносћ и трансценденције: Хеленство, Хришћанство, Философија историје*, Службени гласник, Београд 2013, 22–28, 64–71), „Брига за Жртву: Памћење Имена и Спомен Српске Жртве” (2006, 2010) (прештампано у мојој књизи *Огледање у конјексти: О знању и вјери, њедању и идентитету, цркви и држави*, друго, проширено издање, Службени гласник, Београд 2011, 345–358) и *Велики рай, Видовданска ешка, Памћење: О историји идеја и Спомену Жртве*, Службени гласник, Београд 2015.

тј. 28% укупног становништва (Србија је изгубила 62% мушког становништва од 18 до 55 година, од чега 53% погинулих и 9% трајних инвалида), од мобилисаних 707.000 војника погинуло је или умрло више од половине (370.000), остало је 114.000 инвалида, преко пола милиона ратне сирочади, дјеце без хранитеља; привредна и људска добра била су у огромним размјерама девастирана: у укупно 544 предузећа уништено је 57% машина и инсталација, оштећени су рудници метала 50% а рудници угља 100%, опљачкано је 24.600 тона бакра, 2.970 тона олова, 150.000 тона пирита, 500.000 тона лигнита, 220.000 тона каменог и мрког угља, 750.000 тона терцијарног мрког угља, 1.610 тона злата и 3.100 тона сребра (предмет организоване ратне пљачке је такође петролеј, вуна, кожа, жито, брашно, вино, ракија, со, стока итд.), сточни фонд је уништен 70% а толико је смањена и пољопривредна производња, пољопривредне машине и објекти су оштећени 44%, порушени су мостови и железничке пруге, изгубљено је око три петине националног богатства; у Србији само један од хиљаду сељака има читаво одијело, а број радника тек 1923. достиже број из 1910. Цркве и манастири су такође били предмет девастације и пљачке (звона, мобилијар, одежде, књиге, све!). Страдало је преко 50% свештеника и монаха, њих близу 2000. (Овome треба додати страдања и губитке у балканским ратовима. Додатни послератни терет била је српска великодушност према новим областима проширене државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, из којих је Аустроугарска мобилисала преко 500.000 војника, а које су изједначене у подјели ратних репарација, чији дугови и зајмови су такође солидарно преузети итд.) Но највише су бољели планирани и почињени окрутни и масовни злочини, свирепа звјерства од стране власника цивилизације и културе. Кад је аустроугарски цивилизатор започео агресију на Србију упадом у Мачву, донио је са собом 2.700 вјешала. Намјера да се уништи српски народ била је нескривена и озбиљна, а у приличној мјери је и остварена. Из данашње перспективе јасно се види да се Срби од последица Великог рата до данас нису могли повратити. Данас још теже.

Како савладати историјско искуство страдања у Великом рату 1914–1918. и његовом наставку 1939–1945? Не: прослава катастрофе и континуираних погубних илузија, обиљежавање које за собом не оставља ни биљег ни ожиљак, евоцирање као повратак ономе што је неповратно и „не повратило се” – то не би био одговоран однос. Спомен Жртви је питање живота у будућности. Изложен погрому и прогону много пута у дугом кретању кроз историју, а у двадесетом вијеку нарочито, српски народ је био принуђен да поднесе огромне жртве. Мали по броју али велики по свом нацио-

налном карактеру, српски народ је за одбрану права на постојање у свом идентитету и слободи и сам био спреман да поднесе сваку жртву. принуђеност и спремност на жртву ради одбране животног простора и животних идеала – ова карактеристика је одавно ушла у народно предање и епику као основа „видовданске етике” и покретачког начела „за Крст часни и Слободу златну”: етос жртве и подвига постао је дио идентитета српског народа, његова константа. Важан услов идентитета је памћење, тим важнији за оног ко је дуго и често подвргаван систематском притиску да промијени идентитет. Историјско памћење као претпоставка историјског знања и историјске самосвијести, као брига за тачке ослонца националног идентитета у историјском трајању, неопходно је и због сабирне свијести о прошлости и због оријентације у будућности. Памтити праведне и невинне жртве, његовати спомен Имена Жртве – на то нас обавезује уважавање базичних моралних норми, воља за очувањем идентитета и интегритета, право на признање и самоодређење, обавезује нас светиња живота, нарочито будућих живота. Или ћемо активно поштовати жртве и одбранили њихово право на смисао жртвовања, или ћемо дати за право насиљу и узети учешћа у заборау. Потребна нам је култура памћења.

*

Култура памћења (и сјећања) све чешће се наводи као одлика нашег времена. То је други назив за однос према прошлости. И било да се ради о „очувању” или „превладавању” прошлости, о „суочавању” с прошлошћу или избјегавању да се оно догоди – однос према прошлости увијек је одређен становиштем у садашњости, једнако кад је у питању испирање памћења или опсједнутост памћењем. Утолико се прошлост конституише, понекад и конструише, и то у памћењу како индивидуалне тако и колективне и друштвене свијести. Имати прошлост тј. имати памћење важан је функционални елемент идентитета, и индивидуалног и социјалног. Стога је памћење (и забрав) системски и фундаментални проблем социјалних наука.

Памћење је одлика свијести појединца, као и колективне и друштвене свијести; оно је ускладиштено у производима културе, а функционално је присутно у друштвеним односима. Ови различити нивои и типови памћења се међусобно прожимају и условљавају.

Памћење као способност индивидуалне свијести је важан услов идентитета личности, и то као претпоставка читавог свјесног живота, и као услов самосвијести, и као „самоосјећање” – нпр. памћење

тијела као аутоперцепција сопствене индивидуалности. Притом памћење и као способност и као садржај има динамичку природу, о чему на посебан начин говори биографија као основна поставка личног идентитета који се стално изнова проживљава и тумачи кроз промјенљиви медијум памћења. Недостатак памћења довео би у питање темељ идентитета и смисленост поступања, како индивидуалног тако и колективног. Разни типови патологије памћења проблематизују укоријењеност идентитета. Насупрот томе, памћење ускладиштено у материјалним артефактима и у симболичким и духовним производима културе, ма како иначе они били отворени за интерпретацију, представља тачке ослонаца идентитета у историјском трајању.

Памћење је социјално условљено и структурисано: заједничко памћење стичемо у заједнички проживљеном искуству; колективно памћење обликује се унутар групе и формира саму групу; друштвено памћење садржано је у друштвеним односима и трајно је смјештено у култури и институцијама друштва. И као што се индивидуално памћење интегрише у заједничко, тако и друштвено памћење суштински утиче на изградњу не само социјалног него и личног идентитета. Еминентне форме друштвеног памћења су социјалне институције као што су држава и њени органи, или установе образовања и културе. Образовање је важно, између осталог, за трајност и преношење друштвеног памћења и за (ре)продукцију колективног идентитета. Будући да образовање претпоставља човјекову суштинску недовршеност, оно садржи могућност да структуре моћи, потпомогнуте педагошким вајарима, обликују човјека с циљем да се произведе пожељни колективни идентитет; тако добијамо мобилизујуће формативно васпитање, чији заострен облик је гола индоктринација. Често су музеји, као парадигматична форма институционализованог памћења, превасходно институције моћи.

Прошлост добија значење из садашњости (с обзиром на неку будућност), па према томе садашњост даје критеријуме за селектовање тј. чување и брисање садржаја памћења прошлости, наиме критеријуме за ново тумачење и давање новог смисла прошлости. Постоји, дакле, не само спонтани него и планирани „губитак” у памћењу. Одавде повлачи своју могућност измишљање традиције, успостављање вјештачког континуитета са измишљеном прошлешћу, конструисање идентитета (који је функционалан ма колико био фикционалан). Важно је притом разлучити: да ли је памћење једне заједнице њен свјесни избор или је наметнуто, наиме да ли је идентитет који заједница обликује аутентичан (аутореферентан) или се манипулативно креира од стране другог (хетерореферентан).

Реконструкција и ремеморација историје је потреба једне заједнице, нарочито изражена након историјских лутања и ломова, када је ради очувања елементарног идентитета неопходно пронаћи и ухватити сопствену карактерну нит. Но, анализи треба подвргнути и дискурс памћења као систем исказа који конструишу објект памћења и тако производе одређену верзију догађаја – или на основу полагања права на знање и истину у својој перспективи, или у сврху пуког конструисања функционалног идентитета.

Аналитички, можемо говорити о два типа идентитета, који се у стварности вишеслојно преплићу: онтолошки идентитет и дискурзивни идентитет. Онтолошки идентитет је „објективистички”, односи се на људску „природу” и „суштину” која укључује идентитет личности и припадност традицији; овај идентитет подразумемијева стабилно памћење. Дискурзивни идентитет је одређен друштвеним положајем и улогом, а карактерише га конституционализам и фикционализација; овај идентитет рачуна на могућност заборава и конструкцију памћења.

*

Несавршеност памћења нас узнемирава, а потпуни губитак памћења ужасава! Примјећујемо да временом нешто блиједи и сасвим ишчезава из нашег памћења, да нешто уопште нисмо запамтили, или да се не можемо сјетити нечега што памтимо. Насупрот томе, неки трауматични догађај не можемо да заборавимо, упркос нашој вољи и потреби да се одбранимо од његове наметљивости. Такође, ми погрешно памтимо, памтимо сугестивно и манипулативно, памтимо перспективистички и конструктивистички. Унеколико је парадоксално то што је човјек свјестан да заборавља, што памти да заборавља. У томе је додатни смисао Тертулијановог става да је „од свих бића човјек можда најзаборавнији” (*homini omnium forsitan obliviosissimo*; *De anima* с. XXIV, PL 2, 688C–689A). Одисејеви другови су се хранили лотосом (*λωτοφάγος*) па су заборавили на повратак у отаџбину (*Одисеја* IX 82–104), наиме заборавили су очеве, браћу, жене, дјецу – заборавили су идентитет: ко су и одакле су. Заборав је, дакле, заборав себе. У орфичко-питагоревским круговима и код Платона вјерује се да су душе умрлих ослобођене сјећања на свој пређашњи живот и да поновним рођењем изнова стичу животно искуство – и не само да душа у живот улази са заборавом него и у животу „воде заборава” (*λήθη*) одвраћају душу од истине (као не-заборавности: *ἀ-λήθεια*). Свако заборављање оног истинског и животно важног води самозабраву (*oblivio sui*; упр. Boethius, *De consolatione Philosophiae* I 6, 18).

Драматичан облик човјековог самозаборава је заборав Бога. Заборав Бога је заборав Христове жртве за нас, на темељу које постојимо (као људска бића постојимо у мјери у којој се жртвујемо за друге и други за нас, а не ако друге жртвујемо себи, чему нас води инстинкт биолошког постојања). Једна од најизраженијих карактеристика нововјековља је заборав трансценденције, наиме прогон светости, који прате релативизација вриједности, фрагментација свијести и илузионисање стварности. То има кардиналне последице за природу и конституцију идентитета личности и заједнице. Хришћански идентитет утемељен је у евхаристијској анамнези Христа и у Памћењу Бога (Μνήμη Θεού, Memoria Dei, Memoria Christi). Сваком нашем односу према Богу претходи сјећање на Бога. Релационо конституисати себе из овог сјећања-на-Бога и у поступању имати-Бога-на-памети значи тражити мјесто у Божијем Памћењу.

Они који заборављају Бога окренути су смрти, а животу они који памте Бога. И кад упокојене испраћамо ријечима „вѣчная память”, онда знамо да они нису незаборавни у нашем памћењу и спомињању него у вјечном памћењу Божијем. Име које се молитвено спомиње и које Бог памти не само да је сачувано од заборава него и од смртног затирања. Према старозавјетној Књизи пророка Исаије (56:5), Господ ће онима који творе правду Његову и држе завјет Његов „дати у дому свом и међу зидинама својим спомен (yad) и име (šem) боље него синова и кћери, име вјечно даћу свакоме од њих које неће нестати”. Вјечно име је име у вјечном Божијем Памћењу; спомен и име (יָד וְשֵׁם – yad vašem) – то није тек психолошко превладавање заборава нити емотивно задржавање у сјећању него онтолошко осигурање постојања у имену („у дому... међу зидинама”). Име је постојање, у језику који је молитва и који је памћење, а кад смо у молитви ми смо у Божијем Памћењу.

*

Заборав је од античких времена до данас много пута опробан репресивни инструмент моћи. Пресуда (обично постхумна) на казну брисања из памћења (damnatio memoriae или memoria damnata) спровођена је уништавањем или оштећивањем и скрнављењем свих спомена, успомена и споменика који подсјећају на кажњеног с циљем изгнанства и изопштења из памћења у потомству и потпуног уклањања из историје. Осуђеност на заборав практикована је затирањем сваког трага да је кажњени уопште постојао, узимањем права на гроб, све до заборава имена, брисањем имена, забраном помињања имена и давања тог имена новорођеном: губитак права

на име на надгробном споменику и заборав имена требало би да значи дефинитивну побједу смрти. Јер: име је памћење.

Посебан облик *damnatio memoriae* могла би да буде осуда или проклетство пораженог на памћење пораза. Первертована форма је заборав из милосрђа као чин политичке моћи којим се „заборавља” кривица, опрашта казна и додјељује помиловање. Међутим, амнестија („непамћење”: ἀμνηστία од μνήμη) као акт милости није амнезија („несјећање”: ἀμνησία од μνήμη, али према енгл. *amnesia*) као губитак способности сјећања. Узимајући себи право на „заборав”, моћ потврђује себе као моћ.

Заборав је такође активност и учествује у конструкцији памћења, а то је основа за конструкцију и чак измишљање прошлости, које се предузима у садашњости ради циљева у будућности. Измишљање прошлости је или аутономно – предузима га субјект у распону од самоодбране до самообмане, или хетерономно – предузима се над субјектом, који тад постаје објект манипулације и овладавања. (Ова два ауторства измишљања прошлости нису међусобно искључива.) Измишљање прошлости има дакле етичке импликације.

Структуре моћи у наше доба посједују усавршене инструменте да на локалном и глобалном социјалном плану у сврху манипулације и овладавања производе аломнезију (кривотворење садржаја памћења) и парамнезију, псеудомнезију (лажни садржај памћења који се неосновано доживљава као сјећање). Поред конструисаног дискурзивног идентитета, за који је услов заборав, неопходно је изборити се за право на памћење. Отвореној понуди да се буде лотофаг, онај коме је храна трава заборавља, можемо се супротставити тако што ћемо памтити Име и нећемо заборавити трансценденцију. Потребна нам је једна онтологија памћења (и феноменологија заборавља) заснована на Жртви која нас утемељује у идентитету.

*

Читава историја може се посматрати као историја страдања и спасења, па према томе као историја жртве. Како изгледа историја посматрана очима жртве? – то је питање на које тек треба дати одговор, и то испостављањем оне истине која је у искуству жртве, а то је апсолутно искуство живота и смрти.

Постоји мноштво теорија о жртви, присутне су разне симболизације и метафоризације жртве, као и колоквијална употреба термина „жртва” за сваку врсту страдања, трпљења и труда. Различита тематизовања жртве у виктимологији или танатологији,

или у политичкој идеологији и демагогији, или пак у митологији – додјељују жртви перспективу објекта, било да је ријеч о жртви несрећних околности, о ситуацији објектне погођености, било да је жртва схваћена као ритуални дар који се приноси божанству (о чему говори древна формула жртвоприношења *do ut des*, „дајем ти да би ти дао мени“). За хришћанско разумијевање жртве Христово страдање, смрт и васкрсење има одлучујући херменеутички смисао: Христова жртва је оријентир за разумијевање феномена жртве и жртвоне терминологије. Сада више није Бог тај коме су потребне жртве умилостивљења (то је митолошко и паганско схватање жртве, које је у основи сваког жртвовања другог за себе), него је жртва помирења (*ἰλασμός*, 1Јн 2:2, 4:10) потребна човјеку, и то таква коју је у стању да принесе само Бог као једина чиста Жртва (што је узор за хришћански идеал жртвовања себе за другог): „Јер није могуће да крв јунаца и јараца спере гријехе“ (Јев 10:4). Христова заступничка и замјенска жртва (супститутивна жртва „за гријехе наше“, Рим 4:25) има за циљ искупљење и спасење човјека („да избави“, *ἀπαλλάξῃ*, Јев 2:15). Као чиста жртва Бога за човјека – Христова жртва нас освећује једном заувјек (Јев 9:28 *ἅπαξ*, 10:10 *ἑφάπαξ*, 14 *εἰς τὸ διηνεκές*) и укида потребу даљег жртвовања: довољно је евхаристијско причешћивање Његовом жртвом које је спомен Христа („ово чините за мој спомен“, Лк 22:19). Као слободни принос љубави, као животно конкретна и апсолутна жртва љубави („знајући Исус да је дошао његов час... љубио их је до краја“, Јн 13:1; упор. 1Јн 4:10), као вољно одрицање од себе и давање/даривање себе, Христова жртва има перспективу субјекта тј. личности: хришћанство, по први пут уопште, говори из перспективе жртве.

Жртвено даривање себе и његов спомен (учествовање у жртви) успоставља, одржава или обнавља заједницу; утемељујући и обједињујући заједницу жртва конституише њен идентитет и њен етос. Жртвовање за заједницу претпоставља да догађаји имају историјски смисао; жртва историји даје смисао. Не само зато што жртва свједочи један тотални и радикални реализам, што нас суочава с бруталном конкретизацијом историје. Жртва је сублимација историје. Историјска истина није логичка ни универзална већ догађајна и уникатна, и није непротиврјечна. Догађај узвишеног жртвовања има значење присуства светог и даје смисао историјском времену, постаје истина историјског времена, истина као догађај и дар. Спремност на жртву наравно не значи величање жртвовања као вриједности по себи, јер је вриједност жртве у њеној чистоти и сврси, и управо то даје смисао догађајима. Смисао и сврха историје мора бити спасење, иначе би нам остало обесмишљавајуће трајање у

протоку физикалног времена, живот би био пуки случај а жртва несрећа: акцидент и инцидент. Есхатон није тек неки крајњи догађај, неназирући циљ, спекулативни спас, утјешна психолошка нада, непоуздано увјерење – есхатон је потенцијално у сваком историјском тренутку као мјерило његовог смисла. Косовски Видовдан и Јасеновац су јединствене жртвене парадигме које омогућавају да догађаје разумијевамо као нашу историју. Жртва је најважнији спомен који обасјава оно што се догодило у историји. Жртва и страдање (наиме доживљај историјски проживљеног страдања, одважност и одговорност историјског постојања, историјско искуство граничних ситуација, побједа и пораза, славе и унижења) имају епистемички смисао јер омогућавају разумијевање историје. Одатле проиходи херменеутички значај страдалних народа за разумијевање историје, уколико историјске догађаје посматрамо из перспективе жртве.

Идентитет српског народа карактерише етос жртве и подвига. По свом основном начелу („за Крст часни и Слободу златну”) и по својој природи овај етос је дубоко хришћански. То је етос слободе и љубави као основних одлика личности, битно везаних за дар и жртву, и то етос као начин постојања личности у заједници (људској и божанској) много више него што је то нека философија морала (етика) или практичко морално учење (моралка, моралистика). Жртвени етос као начин постојања у слободи и љубави омогућава да се јединствена и универзална истина личности конкретно егзистенцијално остварује у заједници и историји: у жртви и подвигу живот личности се остварује у историјским догађајима заједнице. Етос жртве и подвига претпоставља једну историософију и есхатологију, а такође је у темељима једне културе у којој жртвовање има смисла, што је заправо израз хришћанске културе утемељене на Жртви Христовој. Жртвени подвиг као историјско остварење личности није дакле индивидуално и приватно постигнуће врлине, нипошто није гест самодовољности јединке предузет из разлога друштвене обавезе или моралистичке сујете, већ управо супротно: подвиг је превазилажење индивидуализма у заједници и историји, жртвено даривање које појединца доводи до егзистенцијалне промјене у христологију личност. Подвиг је настојање да се превазиђу неподношљива ограничења реалности, као што је аскеза надилажење нужности природе. Жртва и подвиг свједоче догађајну и егзистенцијалну истину која обједињује заједницу и утемељује етос и идентитет народа. Жртва је залог заједнице и сабирно искуство истине у супротстављању насиљу.

Истина из перспективе Жртве као субјекта битно се разликује од истине из перспективе Насиља које тражи жртву као

објект. Насиље стигматизацијом конструише жртву као објект и тако рационализује своје поступке, оно демонизује жртву и тако прикрива светост жртве. Прикрива и своју природу. Насиље је свака, директна или индиректна, примјена силе, моћи и положаја над тијелом, свијешћу, вољом и добрима да би се доминирало и владало тако што ће се утицати на промјену слободне воље, било страхом било манипулацијом. Нарочито је рат начин да се силом обезбиједи право на некажњено убијање људи и пљачку њихових добара (упор. Платон, *Закони* 626b). Са становишта Насиља каузализација рата (изналажење разлога рата, што као прву пратиљу има морализацију рата) изводи се из интереса зараћених страна и у крајњем из резултата рата. Савремено Насиље, као первертована и радикализована виктимологија, заправо је нови апсолутизам: Насиље хоће да заузме Христово мјесто. Невина и ненасилна Жртва је апсолутна вриједност: то је Христос. Наводно, хришћанство мир обећава али не доноси, па ће мир и толеранцију да донесе Насиље. Ова модернизација варварства, која се користи митотворним оправдавањем насиља конструисањем кривнице, заправо је повратак у паганство. Истина је међутим оно што показује Жртва. Хришћанство радикално пориче Насиље и демаскира митологију: Христос, који је Бог Жртва и прије свега зато и Бог жртава, хоће да буде последња Жртва, након које жртве (у смислу *sacrificium*) више нису потребне. На чијој смо страни? Да ли ћемо памтити Жртву, или ћемо се приклонити Насиљу и забораву?

Заборав жртве је њено обесмишљавање, порицање да жртва има сврху, потирање права на смисао жртвовања, поништење последњег права жртве – да буде жртва и да чистим жртвовањем порази насиље: заборав жртве је побједа насиља. Заборав Жртве је заборав Бога који се за нас жртвује, заборав светости и трансценденције. Они који заборављају Бога окренути су смрти, а животу они који памте Бога. Брига за Жртву је брига за Светињу Живота, јер иначе ни наш живот нема вриједност ни сврху. Живот и добија смисао жртвом и љубављу. Примити дар жртве значи осигурати мјесто жртве у свом идентитету. Себедаривање жртве је истина живота коју чувамо у памћењу као дио себе. Но није само жртва потребна нама него смо и ми потребни жртви. Брига за жртву и памћење жртве је накнадна одбрана жртве, јер насиље бира жртву која не може да се брани ни свети. Памћење жртве је могућност за њену накнадну милост и праштање, јер право да прашта има у крајњем само жртва. Суштински, праштање није заборав јер оно не чини да нестане то због чега се прашта. Праштање претпоставља покајање, правду и истину – иначе остају једино освета или заборав.

Српски народ је у новијој историји у ослободилачким и одбрамбеним ратовима поднио небројене и још увијек несагледане војне и цивилне жртве за слободу и очување националног идентитета. Из поштовања према толиким невиним и праведним жртвама проистиче неодложна обавеза и изузетан задатак да се обликује, оснује и развије једна централна и сабирна меморијална установа посвећена српским жртвама, њиховом поштовању, изучавању, памћењу и спомињању: Спомен Српске Жртве.

Разлози да се оснује меморијална установа посвећена српским жртвама леже прије свега у историјским чињеницама о страдању српског народа и у недопустивом немару према српским жртвама. Током XIX и XX вијека Срби су учествовали у неких дванаест исцрпљујућих ослободилачких и одбрамбених ратова; над Србима су почињени неколика геноцида и варварске одмазде (Први српски устанак, Први свјетски рат, Други свјетски рат); српски народ је више пута био принуђен на егзодусе и сеобе (и ми смо свједоци егзодуса из Крајине, западне Босне, Сарајева и Косова и Метохије); Србија и дјелови српског народа ван Србије били су у последња два вијека неколико пута окупирани; Срби су дизали устанке против више страних окупатора и најзлогласнијих нацистичких окупаторских режима Њемачке и Независне Државе Хрватске; такође су страдали у грађанском рату (за вријеме Другог свјетског рата и деведесетих година XX вијека) и у дјелимично наметнутим домаћим диктатурама; неколико пута у XX вијеку били су изложени економским блокадама највећих свјетских сила. Принуђени на такве историјске неприлике, Срби су поднијели вишемилионске директне жртве, чији тачан број још увијек није утврђен. Због тога је неопходно основати меморијалну установу која би научноистраживачки сабрала све српске жртве у XIX и XX вијеку.

Било би поучно да се огољено суочимо са бројем српских жртава и са начином на који су страдале, јер имамо необјашњиву празнину у нашем националном памћењу и идентитету, што видимо у нашим политичким, просвјетним, културним и научним установама. Симбол српског страдања је комплекс усташких логора смрти Јасеновац – Доња Градина (масовне гробнице у Доњој Градини су једно од највећих стратишта уопште), у којима су злочинци показали застрашујући ужитак у усмрћивању жртава, демонски лични однос, неуморну заинтересованост и емотивно учешће у мучењу и бруталности, док су њемачки концентрациони логори представљали бездушну индустрију смрти. Шта би то говорило о нама ако бисмо икад били равнодушни према недужним

жртвама које су убијане на свакојакe замисливе и незамисливе начине? У објашњење тако дугог неадекватног односа према српским жртвама спада вјероватно и то што динамичну и згуснуту историју Балкана а посебно Срба у протекла два вијека карактерише учестало ратно страдање, као и то што су српске жртве и у Краљевини Југославији и у комунистичкој Југославији биле чињеничка сметња политичкој идеологији југословенства и братства-јединства. Оштећења у нашем памћењу жртава морамо отклонити и због пијетета према жртвама и због нашег саморазумијевања као историјског народа: ако немамо аутентично памћење као услов идентитета, онда ће нам неко други мотивисан својим интересима производити памћење, и лично и колективно, што води дезоријентацији и поробљавању путем конструисања памћења.

Спомен Српске Жртве потребан нам је и због супротстављања стигматизацији српског народа као настојању да се поништи његов идентитет и да му се наметне кривица као средство овладавања. Жигосање, које смо на својој кожи осјетили у последњем грађанском рату, а које се често служило антисрпском пропагандом из Првог свјетског рата, заправо је техника којом се означени објекат (српски народ) најприје истискује из поља морала да би потом био истиснут и из поља права: онај ко је дисквалификован као морално биће подобан је да се над њим предузме бесправно насиље. Због тога имамо посебну обавезу да одбранимо част наших жртава. Наша обавеза и потреба да успоставимо меморијалну установу посвећену српским жртвама је идентитетске и егзистенцијалне природе, она је такорећи онтолошка: то је питање нашег постојања као људских бића. Заборав жртве је нека врста саучесништва у злочину. Супротност томе је памћење жртве којим се потврђује њено постојање, памћење чија сврха је живот, који је најактивније супротстављање смрти.

*

Поштована господо!

Не треба да заборавимо да живимо у времену заборављања. Мудро је томе се супротставити. Уопште, мудрост је посједовање памети за исправно дјелање у погледу себе и других. Бити мудар значи држати на памети оно што је у датом животном моменту најважније. За оријентисање мудрости неопходна су и ова два услова: самосвијест (свијест о себи) и савјест (морална самосвијест). За Имануела Канта (*Metaphysik der Sitten* § 14) морално самосазнање (*das moralische Selbsterkenntnis*) почетак је све људске мудрости. За Филона Александријског (*De somniis* I 211) почетак мудрости је

не заборавити себе (σοφίας οὖν ἐστὶν ἀρχὴ μὴ ἐπιλανθάνεσθαι ἑαυτοῦ).
Мудрост је отпор самозабораву.

Памет је услов опстанка, а памћење услов историје. Свијест да припадамо конкретној историјској заједници (чије право да буде призната не потребује претходно образлагање) претпоставка је историјске одговорности, која је и синхрона, као одговорност за наше историјско вријеме, и дијахрона, као трансгенерацијска одговорност. Историјска одговорност је важна за конституисање и самоодређење идентитета. И изван поља моћи, у ком се иначе креирају памћење и заборав, свако би радо да нешто заборави. Али храброст суочења са собом и способност покајања много је боља терапија од амнезије. Култура памћења и брига за Жртву утемељују нас у постојању и зато имају терапеутско дејство. Као што терапеутски дјелује и Матица српска.**

** Предавање одржано у Матици српској у Новом Саду, 13. маја 2016. године.